

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертаційну роботу Ірини Василівни Орлевич
«Москвофіли Галичини: генеза, діяльність, ідеологія (1914–1939)», подану на
здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01
– історія України**

Вивчення суспільно-політичних та етнічних процесів на західноукраїнських землях залишається перспективною дослідницькою проблемою недивлячись на поважну увагу дослідників до цієї теми. Назагал можна стверджувати, що вивчення такого суспільного явища як москвофільство (русофільство) частіше пов'язане з процесами, які відбувалися у Галичині від 40-х рр. XIX ст. до початку Першої світової війни, однак важливим для дослідницького проєкту залишаються процеси, які відбувалися у Галичині на етапі Першої світової війни та у 20-х–30-х рр. XX ст.

Представлена докторська дисертація присвячена аналізу москвофільства в контексті цих змін, які відбулися в період Першої світової війни – окупація Галичини російською армією та створення російської окупаційної адміністрації в краї, відродження москвофільства у міжвоєнній Польщі, що виявилось у створенні відновлених структур та діяльності на політичній мапі українського національного руху та в контексті польської політики щодо українських структур.

Авторка дисертаційного проєкту поставила перед собою наступні дослідницькі завдання, які ми вважаємо за необхідне представити у даній рецензії: верифікувати концепції вітчизняних та іноземних дослідників міжвоєнного москвофільства, критично проаналізувавши виявленні джерела до його історії; обґрунтувати теоретико-методологічні принципи роботи; проаналізувати генезу москвофільства як суспільно-політичної та культурної течії (звертаємо увагу саме на «культурний» аспект діяльності цієї течії); показати діяльність москвофілів у роки Першої світової війни та в період визвольних змагань; з'ясувати передумови відродження москвофільства (русофільства) у 20-х рр. XX ст. у Східній Галичині та простежити його реорганізацію; показати внутрішню політичну диференціацію міжвоєнного москвофільства (розкол, утворення «Русскої аграрної партії») та встановити її

причини; охарактеризувати ставлення москвофілів до польської влади, участь у владних структурах і кампаніях (у т. ч. у виборах 1928 і 1930 рр.); висвітлити взаємини представників цієї суспільно-політичної течії з українськими національними політичними силами; сформувати колективний просопографічний портрет москвофільських діячів; дослідити їхню мовну, релігійну, господарсько-економічну, культурно-просвітницьку та освітню політику в міжвоєнних часах; розкрити діяльність партії РСО у 30-х роках ХХ ст.; визначити підставові ідеологічні засади москвофільського світогляду та ідентичності.

Аргументація зазначених положень представлено у 7 розділах дослідження. Зокрема авторка подає теоретико-методологічні основи дослідження; сформульовано п'ять дослідницьких напрямів в рамках яких розкрито тему: формування ідеологічних засад; москвофіли в роки Першої світової війни; еволюція суспільно-політичного руху в 1920–1930-х рр.; інтегрування світоглядних засад москвофільства у практику; само (презентація) ідентичності.

Окреслені завдання авторка вирішувала у рамках виконання планових тем, які реалізувалися в Інституті українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України: «Національні ідентичності в Галичині у ХІХ – на початку ХХ ст.»; «Взаємодія інституцій держави і громадянського суспільства в Україні у другій половині ХІХ – ХХ ст. Західні землі»; «Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (ХХ – початок ХІХ ст.)»; «Перша світова війна в уявленнях та оцінках українців Галичини (1914–1918)».

В рамках дослідницьких проєктів І.В. Орлевич вирішила наступні дослідницькі завдання, які окреслено у її докторській дисертації: системно, крізь призму нових методологічних засобів (передовсім категорії культурної гібридності), осмислено ідеологічні парадигми міжвоєнного москвофільства та причини їхнього відтворення; розкрито уявлення москвофілів про національне та політичне життя; подано просопографічний опис москвофільського міжвоєнного середовища, визначено його соціальну роль; реконструйовано структури культурної, історичної пам'яті москвофілів та форми їхньої публічної репрезентації (зокрема Талергофський культ); виділено основні параметри й напрями економічної, політичної та культурної

діяльності галицьких москвофілів між двома світовими війнами; проаналізовано книжну культуру й видавничу активність москвофільства.

Окрім зазначеного вкладу в українську історіографії висвітлено і доповнено стержневі питання, які стосуються галицького москвофільства міжвоєнного часу. Зокрема: методологічні підходи до трактування галицького москвофільства як політичного та культурного феномену; уточнено механізми й етапи формування розвитку москвофільства; простежено вплив Першої світової війни на структурну й ідеологічну трансформацію москвофільських організацій; розширено та доповнено біографістику москвофільських діячів першої половини XX ст.; досліджено діяльність москвофільських партій та інституцій міжвоєнного періоду (Ставропігійський інститут, Народний дім, Товариство ім. Качковського та ін.); політичне життя галицьких українців початку XX ст.; проаналізовано шляхи формування національної ідентичності та етнотопіки українців Галичини міжвоєнного часу.

У вступі І.В. Орлевич розв'язує важливі для постановки проблеми питання: обґрунтовує вибір теми та аргументує її структуру; визначає мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, хронологічні та територіальні межі, новизну та практичне значення праці.

Переходимо до аналізу 1 розділу дисертації «Історіографічна база дослідження». В історіографічному огляді авторка виділяє декілька етапів: історики XIX – початку XX ст. (виступали або ідеологами москвофільства, або дослідниками історичних процесів у Галичині); наприкінці XIX ст. в НТШ сформувалася група вчених, які зосередилися на критично-аналітичному вивченні москвофільства; до цієї групи належав І.Я. Франко; оцінки москвофільства періоду Першої світової війни (І.П. Крип'якевич); новий етап у вивченні москвофільства пов'язаний з незалежністю України (альтернативний український проєкт консервативного спрямування); феномен москвофільства як протидія українській національній ідеї та ін.

У підрозділі «Комплекс історичних джерел» проаналізовано фондіві групи Центрального державного історичного архіву України, м. Львів; Державного архіву Львівської області; Державного архіву Івано-Франківської області; Державного

архіву Тернопільської області; зарубіжних архів – Архіву Акт Нових у Варшаві; рукописних відділів українських інституцій – Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. Авторка також опрацювала регіональні архівні збірки – Архів Львівського історичного музею, фонди Львівського музею історії релігії та ін.

І.В. Орлевич проаналізувала документальні матеріали москвофільських товариств Львівського Ставропігійського інституту, Народного дому, Товариства ім. М.Качковського, Галицько-руської матиці, товариства «Друг», «Общества русскіх дам» та ін. У ЦДІА України у м. Львові вивчено фонди: ф. 130 – Руський народний інститут (Народний дім), фонди бібліотеки Народного дому (ф. 2) та окремих надходжень (ф. 9). У рукописному відділі Львівської національної обласної бібліотеки ім. В.Стефаника авторка вивчала статuti установ, документи, які фіксують їх фінансування, відображують господарсько-економічний та майновий стан.

Особливу увагу дослідниця зосередила на вивченні правового стану москвофільських організацій, їх реорганізацію польською владою, господарсько-майнову діяльність (фінансові звіти, реєстри прибутків і видатків, відомості про створення стипендійних та інших фондів, інвентарні описи, перебіг майна та форм управління ними та ін.).

Джерельною основою для написання дисертаційної роботи стали пресові матеріали: москвофільські видання («Воля народа», «Русский голос», «Голос народа», «Вестник Народного дома»); українські («Діло»); польські («Słowo Polskie»). Відомості про Ставропігійський інститут почерпнуто із щорічника товариства.

Комплекс джерельних матеріалів став основою для написання дисертаційного дослідження, а характер документів є оригінальним і маловживаним в історіографії.

У 2 розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження» проведено аналіз загально-наукових та історичних методів. В розділі з'ясовується термінологічна ідентифікація галицького москвофільства, національна ідентичність москвофілів за маркером мови, політико-ідеологічна ідентифікація москвофільської течії, ідеологічний дискурс москвофільства, міфи і стереотипні уявлення про Україну та

українців, Росію та росіян; державний і народний націоналізм; цивілізаційний вибір москвофільства; москвофільська елітарність / замкненість; історична ментальність мислення й культури москвофілів.

Розділ 3 присвячений аналізу ідеологічних засад галицького москвофільства і в основному стосується процесів, які відбувалися у ХІХ ст. У підрозділі «Москвофільська течія у Східній Галичині: інституалізація, пошук компромісів та протистояння з українофілами» висвітлено історичні знання Д. Зубрицького на основі яких повстала москвофільська ідеологія, дефініція про єдиний «русский народ», антипольська опозиційність течії, слов'янофільські ідейні впливи. Цю ідейну складову проаналізовано на основі сюжетів про москвофільські інституції – Ставропігійський інститут, Народний дім, Галицько-руську матицю, Товариство ім. Качковського.

Як зазначає І.В. Орлевич розкол у москвофільстві 1909 року призвів до створення “Русскої народної партії” (новокурсники) на чолі з В. Дудикевичем та «Галицько-руської ради» (старокурсники), яку очолив о. І. Костецький. Авторка аналізує відмінність між цими двома групами галицького москвофільства.

Особливе місце у з'ясуванні позицій галицького москвофільства має підрозділ «Термінологія москвофілів (русофілів) як індикатор самоідентифікації». Показно несприйняття москвофілами народовецького терміну «українець»; прихильність до дефініції «русский»; Східну Галичину окреслювали як «Галицьку Русь» (в їхньому просторі існували дві Русі – «Галицька» і «Русь»).

У розділі 4 «Москвофіли у роки Першої світової війни» висвітлено співпрацю представників цієї течії з російською військовою окупаційною владою та прослідковано діяльність Ставропігії й Народного дому.

Активізацію москвофільського руху перед війною І.В. Орлевич пов'язує з трьома політичними процесами – братів Геровських, Мараморош-Сігетський та Львівський. Москвофіли всіляко сприяли російській військовій адміністрації: відкривали тематичні виставки, проводили курси російської мови, надавали свої храми для православних відправ та ін. Однак переходу до православ'я не сталося через сильні позиції Греко-католицької церкви.

У підрозділі 4.2. «Діяльність москвофілів 1915–1918 рр.» показано виїзд москвофілів та певної частини галицького населення в межі російської імперії разом з відступаючими російськими військами. У майбутньому територіальному устрою Росії, стверджує авторка, москвофіли сподівалися на територіальну автономію. Проілюстровано ставлення москвофілів до ЗУНР, УНР та українського руху в цілому.

У підрозділі 4.3. «Ставропігія та Народний дім як об'єкти боротьби між москвофілами й українськими національними силами» представлено протистояння двох політичних структур у фінансово-економічній, релігійній та культурній сферах. Показано рух під керівництвом К. Левицького за перехід Ставропігійського Інституту в руки українців, особливо за його друкарню. У роботі також висвітлено протистояння українських та москвофільських сил за Народний дім, а також з'ясовано позиції польської влади щодо цього питання.

Процеси трансформації москвофільства у Польській державі 1920-х–1930-х рр. представлені у 5 розділі «Еволюція суспільно-політичного руху в 1920–1930-х рр.».

У першому підрозділі «Заснування “Русской народной організації” (1923 р.)» представлено інституціоналізацію москвофільської течії в умовах міжвоєнної Польської держави. Авторка також аналізує діяльність радянофільської організації «Народна воля». Вона зазначає, що у москвофільському русі цього періоду назагал можна виділити два напрями: правий рух і лівий рух. Лівиця не займала ворожої позиції щодо українських сил. Однак іншу позицію зайняли праві сили – окремі діячі правиці навіть засуджували курс на українізацію в УСРР.

У підрозділі 5.3. «Участь у виборчих кампаніях до польського парламенту 1928 і 1930 рр.» І.В. Орлевич стверджує, що москвофільські сили пішли на передвиборчу угоду під впливом і за участі польських урядових кіл, які використали їх для роз'єднання сил українського національно-демократичного табору. Авторка дисертації встановила відмінності у діяльності москвофільських організацій і їх ставлення до українського питання.

У підрозділі 5.4. «Змагання за Народний дім» проілюстровано головні перипетії відносно діяльності цієї структури у міжвоєнний період. Відстояти свої права на цю структуру москвофілам не вдалось.

У наступному підрозділі висвітлено діяльність «Русскої селянської організації» у 1930-х рр. Авторка зазначає, що діяльність цієї структури демонструвало втрату впливу москвофілів на селянські маси. Розвиток українського національного руху у 1930-х рр. вів до депопуляризації ідей москвофільства, відходу їх на маргінес галицької історії.

У розділі 6 «Інтегрування світоглядних засад москвофільства у практику» розглядаються чотири проблеми – освітня діяльність москвофільських товариств; патронат Ставропігійського інституту над Львівською Успенською церквою й обрядові дискусії в УГКЦ; господарсько-економічна діяльність москвофільських структур; пропаганда ідеології через друковану продукцію. В розділі детально проаналізовано діяльність Ставропігійського інституту, Народного дому, товариства «Друг», «Общества русских дам» в освітньому процесі; «Общества ім. Качковського» як структури котра відстоювала права селян в їх господарській діяльності; «Русского ревізійного союзу»; видавничу діяльність москвофілів у 1930-х рр.

Завершальним є 7 розділ «Само (презентація) ідентичності» в якому авторка поставила завдання з'ясувати проблеми ідентифікації москвофілів, створити їх колективний просопографічний портрет, визначити найважливіші практики.

Просопографічне дослідження, яке представлене у цьому розділі пов'язане із встановленням персонального складу москвофільських структур та соціальної приналежності її діячів. Авторка встановила, що 29% складали юристи, 23% – священники; натомість викладачі гімназій, чиновники та селяни – близько 11,8% (кожна з груп). Керівники цього руху здебільшого мали університетську освіту (університети Львова, Кракова, Відня), а окремі й дві освіти. Носіями москвофільських цінностей вважали передовсім священників, на яких цей рух опирався.

Щодо «мовного виміру», який ілюструє авторка дисертації, то назагал вони підтримували і у 20-х–30-х рр. концепцію власної течії вироблену ще у XIX ст. – до творення «русскої» мови, до якої доклалися всі три народи – українці, росіяни та білоруси.

Хоча у 1930-х рр. в Товаристві ім. М. Качковського домінуючі позиції займали прихильники української мови (ці зміни в москвофільстві у власних дослідженнях я стежив ще у кінці XIX – на початку XX ст.).

Особливо цінним в сучасному дослідженні москвофільства вважаємо підрозділ 7.3. «Уявлення про народ, націю, “своїх” та “чужих”». Термінологічно усі дефініції вони виводили від іменника «Русь» («русский», а не «русин»; термінами «український», «українець» послуговувалися лише в політичному значенні – для номінування українських національних потреб та їх членів, іноді пишуть ті слова в лапках, як начебто штучні).

Завершує 7 розділ аналіз «Талергофська трагедія» в інтерпретації москвофілів, де показано, що вони сконструювали образ ворогів – винуватців – австрійська влада «українофіли», поляки.

У висновках здійснено підсумки семи розділів дисертаційної праці та аргументацію положень, які винесені на захист.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження хотілося б висловити окремі зауваги та побажання:

- розділ праці, який стосується аналізу москвофільської течії XIX ст., на нашу думку, можна було б подати стисліше, можливо навіть у вступній частині, оскільки він хронологічно не пов'язаний з об'єктом і предметом дослідження задекларованим у докторській дисертації;

- окремі дефініції, представлені авторкою у теоретичному розділі, слід було детальніше аргументувати; подібно можна стверджувати і про окремі положення, які виносяться на захист та наукову гіпотезу;

- відносно використаної літератури зазначаємо, що окремі роботи авторів упущенні в тексті дисертації (Л. Матюшко, О. Мазур та ін.);

- чіткіше слід було представити наступні сюжети: відносини москвофілів часу російської окупації з російською владою та російською військовою адміністрацією; з міжвоєнного періоду – відносини з КПЗУ та іншими політичними чинниками.

Висловленні зауваження не применшують науковий потенціал праці та заслуги авторки дисертаційної роботи.

У підсумку констатуємо, що докторська дисертація Ірини Василівни Орлевич «Москвофіли Галичини: генеза, діяльність, ідеологія (1914–1939)» повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою комітету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (зі змінами), а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

доктор історичних наук,

професор, завідувач кафедри

новітньої історії України

імені Михайла Грушевського

Львівського національного університету

імені Івана Франка

Сухий О.М.

Підпис проф. Сухого О.М.

засвідчую:

Вчений секретар

Львівського національного університету

імені Івана Франка, доцент

Грабовецька О.С.